

ביטחון ומדיניות חוץ

הנמקות לתיחום במשנת התנועה הציונית בדיונים על גבולות ארץ-ישראל בראשית תקופת השלטון הבריטי בארץ

גדעון ביגר

מבוא

גבולותיה של ארץ-ישראל בעת החדשה הוגדרו לראשונה בתחילת תקופת השלטון הבריטי על ארץ-ישראל. הגורם המרכזי בתהליך קביעת הגבולות היה הממשל הבריטי. אמנם בתהליך קביעת הגבול הצפוני של הארץ היו שותפים גם אנשי הממשל הצרפתי,¹ אך בכל הנוגע לקביעת הגבולות במזרח² ובדרום³ היתה ההחלטה הסופית בידיהם של ממשלת בריטניה ושל נציגיה בשטח. מעורבותה של התנועה הציונית בדיונים על קביעת הגבולות התבטאה בעיקר בנסיונות לשכנע את קובעי המדיניות בבריטניה, בצרפת, בארצות-הברית ובמקומות אחרים לקבל את העמדה הציונית. בפועל לא היו נציגי התנועה הציונית צד בדיונים המעשיים שהביאו לקביעת גבולותיה של ארץ-ישראל המנדטורית. עם זאת, התנועה הציונית הציגה עמדה מגובשת בכל הנוגע לתפיסתה בעניין גבולות הארץ, ותפיסה זו, שהוצגה בפורומים בין-לאומיים, נומקה בנימוקים שונים.

תהליך קביעת גבולותיה של ארץ-ישראל נדון באריכות בספרים ובמאמרים רבים⁴ ואין מקום לשוב ולתארו כאן; אין גם כוונה לדון במאמר זה בהחלטותיהם הסופיות של קובעי המדיניות הבריטים והצרפתים ובנימוקיהם לקביעת מיקומו של קו זה או אחר של הגבול. מטרת הדיון שלהלן היא להציג את הנימוקים שהעלו הדוברים הציונים כבסיס לתביעתם בעניין גבולותיה העתידיים של הארץ. הכוונה אינה להציג כאן נתונים חדשים או עובדות חדשות, אלא למקד את הדיון בבחינתם של נימוקים אלה, וזאת דווקא בתקופתנו.

1. ג' ביגר, 'היבטים גיאוגרפיים ופוליטיים בתהליך קביעת גבול הצפון של ארץ ישראל בתקופת המנדט', בתוך: א' שמואלי ואחרים (עורכים), **ארצות הגליל**, חיפה תשמ"ב, עמ' 427-442.
2. פ"א אלסברג, 'קביעת הגבול המזרחי של ארץ ישראל', **הציונות**, ג (תשל"ד), עמ' 230-250.
3. ג' ביגר, 'לבעיית קביעת הגבול הדרומי של ארץ ישראל אחרי מלחמת העולם הראשונה', **המזרח החדש**, לא, 4-1 (תשמ"א), עמ' 124-137.
4. למשל: H. P. Frischwasser-Raanan, *The Frontiers of a Nation*, London 1975; מ' ברוך, **גבולות ישראל - עבר-הווה-עתיד**, תל-אביב 1988.

בדיונים הנערכים בימינו בעניין גבולותיה העתידיים של מדינת ישראל מועלים בעיקר נימוקים צבאיים אסטרטגיים (הצורך בגבולות ברי הגנה), נימוקים הנוגעים למצאי היישובי הקיים בארץ, ונימוקים כלכליים-יישוביים (הצורך במקורות מים לשם הבטחת המשך היישוב בארץ - מקורות הכינרת ואקוויפר ההר). כפי שנראה בהמשך, גישה זו שונה מן הגישה שאפיינה את הדרישות הציוניות לאחר מלחמת העולם הראשונה, אז העלתה התנועה הציונית נימוקים לקביעת גבולות שיבטיחו את עתידה הכלכלי של הארץ. מאמר זה יבחן אפוא את הנימוקים השונים ששימשו את התנועה הציונית בדיונים על גבולותיה העתידיים של ארץ-ישראל, וזאת בשלב הראשון של תהליך קביעת גבולותיה המדיניים.

תהליך קביעתם של קווי גבול

תהליכים שונים הביאו בעבר ומביאים גם כיום לקביעתם של קווי גבול מדיניים בין שתי ישויות מדיניות ריבוניות.⁵ בעבר היה נפוץ ביותר התהליך שבו מדינה אחת מרחיבה את שטחה בדרך של כיבושים והתיישבות באזורים ריקים או חסרי בעלות פורמלית, כשבתוך כך היא חודרת לטריטוריות המוחזקות בידי מדינה שכנה. בתהליך זה נקבע קו הגבול שבין שתי המדינות בהתאם למאזן הכוחות המופעלים משני צדדיו. הקו שנוצר מגלם מצב של שיווי משקל בין הכוחות השונים, וקו זה הוא שמסמן את הגבול בין המדינות עד שמאזן הכוחות משתנה, שיווי המשקל מופר ונוצר קו גבול חדש. תהליך זה אפיין את ההיסטוריה העולמית במשך אלפי שנים, והוא שהביא לקביעתם של רוב קווי הגבול בעולם.⁶

תהליך נוסף המביא לקביעתם של קווי גבול בין מדינות הוא תהליך שתחילתו בהחלטה פנימית, חד-צדדית, של אימפריה השולטת על שטחים גדולים ומנהלת שטחים אלו בהקימה מערכות מנהל שונות המופרדות זו מזו בקווים מנהליים. על-פי-רוב, כאשר מתפרקת האימפריה ושטחי המנהל השונים זוכים לעצמאות, הופכים קווי המנהל האימפריאליים לקווי גבול בין-לאומיים המפרידים בין המדינות החדשות שנוצרו.⁷ עיקרון זה, הידוע בשמו המשפטי הלטיני עקרון *Uti Possidetis*, השפיע על קביעת הגבולות המדיניים הראשונים באמריקה הלטינית העצמאית, לאחר שחרורה של היבשת מן השלטון הספרדי בתחילת המאה ה-19. בדרך זו נקבעו גם מרבית הגבולות הבין-לאומיים באפריקה ובדרום מזרח אסיה החל בשנות החמישים של המאה ה-20.⁸ גם התפרקותה של ברית-המועצות בתחילת שנות התשעים הביאה ליצירתם של קווי גבול בין-לאומיים בדרך זו.

תהליך שלישי הוא תהליך שהתרחש בעיקר במדינות שנוצרו לאחר מלחמת העולם הראשונה, עת התפרקו האימפריות שנוצחו במלחמה, ובהן האימפריה הגרמנית, האימפריה

5. J. V. R. Prescott, *The Geography of Frontiers and Boundaries*, London 1965

6. R. Muir, *Modern Political Geography*, London 1975

7. A. J. Christopher, *Colonial Africa*, London 1984

8. G. Biger, *The Encyclopedia of International Boundaries*, New York 1995

הנמקות לתיחום בדיונים על גבולות ארץ־ישראל

האוסטרו־הונגרית, האימפריה הרוסית והאימפריה העות'מנית. אימפריות אלה היו ברובן רב־לאומיות ותיחומיהן המנהליים לא חפפו בהכרח את תיחומי העמים שישבו בשטחיהן. מסיבה זו, פורום בין־לאומי - חבר הלאומים - הוא שהחליט על תיחומיהן של המדינות החדשות שנוצרו על חורבות האימפריות. בכמה מן המקרים האלה ניתנה לתושבי האזורים השונים אפשרות להביע את דעתם באשר לתיחומים הרצויים להם. לעתים התחשבו קובעי המדיניות בדרישות אלה, אך מי שהכריע בסופו של דבר בשאלת התיחומים החדשים היה חבר הלאומים. בדרך זו נוצרו גבולותיהן של מדינות אירופה החדשות - אסטוניה, ליטא, לטביה, פולין, צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה⁹ - ובדרך דומה נקבעו לראשונה גבולותיה של ארץ־ישראל בעת החדשה, שהרי גם במזרח התיכון, שבו שלטה עד למלחמת העולם הראשונה האימפריה העות'מנית, אמורות היו לקום מדינות עצמאיות. ואולם, בשונה מתהליך קביעת הגבולות באירופה, בעת קביעת הגבולות במזרח התיכון החליטו חברי חבר הלאומים כי תושבי האזור עדיין אינם יכולים לעמוד ברשות עצמם בתנאים הקשים של העולם המודרני. לכן העניקו לבריטניה ולצרפת מנדט לנהל את שטחי המזרח התיכון שלא היו מיושבים בטורקים, וזאת כדי להביאם לידי עצמאות.¹⁰

בתהליך תיחום הגבולות המנדטוריים של המזרח התיכון ושל ארץ־ישראל בתוכו היו מעורבים גופים שונים. הממשלה הבריטית וזו הצרפתית, כבעלות המנדט, היו במעמד של מקבלות ההחלטה, אך גם תושבי האזור - הערבים, הנוצרים המרונים, הארמנים, הכורדים והתנועה הציונית, מייצגת יהדות העולם - היו מעורבים במידה זו או אחרת בתהליך והציגו את תביעותיהם לתיחום זה או אחר. בשונה מן התהליך שהתרחש באירופה, ובדומה לזה שעיצב את גבולות אסיה ואפריקה בעת קביעת הגבולות במזרח התיכון, אמנם נותרה ההחלטה באופן בלעדי בידי המדינות המנהלות (צרפת ובריטניה), אך לדעותיהם של תושבי האזור היה משקל מסוים. מטרתו של מאמר זה היא להציג את התביעה הציונית, את המניעים לתביעה זו ואת הנימוקים שבעזרתם ניסתה התנועה הציונית לשכנע את מקבלי ההחלטה כי דרכה היא הדרך הראויה לתיחום גבולותיה של ארץ־ישראל.

נימוקים כלליים לדרישות בעניין תיחומם של קווי גבול

נימוקים שונים מועלים בכל דיון העוסק בסוגיית תיחומיהם של קווי גבול. את הנימוקים השונים ניתן לחלק לשלוש קבוצות עיקריות: נימוקים היסטוריים, נימוקים מתחום ההווה ונימוקים הנוגעים לעתיד השטח הנתחם. בקבוצת הנימוקים הראשונה נכללים כל הנימוקים שעניינם בעבר. נימוקים אלה מתבססים על שאיפתם של המציעים קו גבול מסוים לשחזור גבולות שנתחמו בתקופת עבר מפוארת של העם הדרוש אותו, מתוך ניסיון לשוב לגבולות אלו. לרוב מציגים בעלי גישה זו תביעה לשטח מקסימלי שהיה בעבר בשליטת בני העם

9. J. Gottmann, *A Geography of Europe*, New York 1952.

10. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Princeton, NJ 1956.

הנדון, בבחינת 'נחלת אבות' הצריכה להיות 'סימן לבנים'. כך, למשל, בדיונים שנערכו באירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה דרשו הפולנים - וכמוהם גם הליטאים - לחזור לגבולות העבר, שבו השתרעו ממלכותיהם (של כל אחד מהעמים הללו בתקופה היסטורית אחרת) מהים הבלטי בצפון ועד הים השחור בדרום. בדומה לכך ביקשה גם איטליה לחזור לגבולות האימפריה הרומית, וסרביה ביקשה לשחזר את עברה הטריטוריאלי המפואר. גישה מעין זו הוצגה ועדיין מוצגת בדיונים על גבולות ארץ-ישראל, ובאה לידי ביטוי בצד העברייציוני בביטויים כגון 'גבולות השבטים', 'גבול ממלכת דוד', 'הארץ היעודה' ועוד, ובצד הערבי - בשאיפה לכוון את 'סוריה הגדולה'. ואולם, כפי שיוצג בהמשך, טיעונים מעין אלה לא נשמעו בקרב התנועה הציונית לאחר מלחמת העולם הראשונה, וגם בהמשך לא הועלו כנימוק מרכזי לתיחום זה או אחר.

קבוצה שנייה של נימוקים כוללת נימוקים שעניינם בהווה. המעלים נימוקים אלה מנסים לתחם את קווי הגבול הרצויים להם על-פי תפרוסת האוכלוסייה והיישובים בשטח בעת הדיונים. טיעונים המרכזי מתבסס על עקרון ההגדרה העצמית - עיקרון שלפיו יש לתחום קווי גבול בהתאם להתפרסות היישובית של בני העם בשטח המיועד לתיחום, באופן שכל השטח המיושב בבני אותו עם ימצא בריבונותו. עיקרון זה השפיע על תיחומיהן של המדינות החדשות שנוצרו באירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובעיקר על תיחום המדינות הבלטיות - אסטוניה, ליטא ולטביה, שבהן נקבעו קווי הגבול על-פי ההתפרסות היישובית של עמים שהיו שונים אלה מאלה בעיקר בדתם ובשפתם. באותה דרך נקבע גם קו הגבול בין פולין לצ'כוסלובקיה בתקופה הנדונה. חלוקת הודו הבריטית לפקיסטן המוסלמית ולהודו ההינדית בשנת 1947 התבססה גם היא על עיקרון זה, אף שהדבר הביא לעקירת מיליוני אנשים ממקום מושבם. גישה זו, הטוענת לעצמאותו של עם ולריבונותו במולדתו בהתאם למקום מושבו, עמדה מאוחר יותר בבסיס תהליך ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל, בעיקר מסוף שנות השלושים ועד החלטת האומות המאוחדות בנובמבר 1947.¹¹ גם ההתיישבות העברית מעבר לקו הירוק לאחר מלחמת ששת הימים היתה פועל יוצא של תפיסה זו, השבה ועולה בימינו בטיעוניהם של אלה הדורשים להכליל במדינת ישראל את כל היישובים העבריים ואתם את כל השטח בכל מקום שבו הוקמו. גישה מעין זו לא באה לידי ביטוי בטיעוני התנועה הציונית בתקופת הנדונה במאמר זה, וזאת בשל התפרוסת הדלה של אוכלוסייה יהודית בארץ-ישראל בתום מלחמת העולם הראשונה.

קבוצה שלישית של נימוקים לתיחומים אפשריים כוללת נימוקים הנוגעים לעתיד. הנוקטים גישה זו מעלים נימוקים לקביעת גבולות שיתאימו לבעיותיו ולצרכיו העתידיים של עם. דרישתם לשטחים מנומקת בצורך להקים בהם התיישבות בעתיד, עם גידולו הדמוגרפי של העם (כלומר להבטיח 'שטח מחייה'). בה־בעת נדרשים גבולות שיבטיחו את בטחוננו של אותו עם במקרה שייקלע למלחמה עם שכניו. תוכניות פיתוח כלכליות, איומים בטחוניים אפשריים, דרכי תחבורה פוטנציאליות, קווי הגנה נחוצים - כל אלה הם נימוקים העוסקים בעתיד השטח בלי כל קשר לעברו או אף להווה היישובי שלו בעת הדיונים.

11. ראה למשל: א' אורן, התיישבות בשנות מאבק, ירושלים תשל"ח.

עמדות ציוניות ראשונות בעניין גבולות הארץ

ערב מלחמת העולם הראשונה לא היתה ארץ-ישראל ישות גאוגרפית וטריטוריאלית המתוחמת בקווים מוכרים וברורים.¹² השטח הנקרא כיום 'ארץ-ישראל' נוהל ממרכזים אזוריים כמו ביירות ודמשק, ואילו מחוז ירושלים נוהל ישירות מבירת האימפריה, איסטנבול. המושג 'ארץ-ישראל', בשם זה או בשמות אחרים ('פלסטינה', 'פלסטיין', 'ארץ הקודש' ועוד) היה כמובן מוכר וידוע, אך כל מי שעסק בנושא שרטט מפה משלו לתיאור הארץ.¹³ גם העולם היהודי לא נקט עמדה אחידה. החוגים הדתיים דבקו בתיחום ההלכתי של הארץ (שגם הוא לא היה ברור לחלוטין¹⁴), הגם שבאותה עת לא העלו כל תביעה לריבונות טריטוריאלית על הארץ. אחרים ציירו מפות בהסתמכם על נתונים גאוגרפיים-היסטוריים.¹⁵ אי-הבהירות ואי-האחידות אפשרו לגורמים השונים לתבוע קווי גבול בהתאם לצורכיהם.

התנועה הציונית, שנוסדה רשמית בשנת 1897, לא ראתה חובה לעצמה להגדיר גבולות גאוגרפיים ברורים בכל הנוגע לפעולותיה בארץ, ובשנים הראשונות לקיומה אף לא דנה בשאלה עקרונית זו. רק בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשבחוגים שונים החלו לדון בעתידו של מרחב המזרח התיכון לאחר המלחמה, החלו מנהיגי התנועה לעסוק בשאלת תיחומה הטריטוריאלית של הארץ. שאלה זו הפכה בוערת יותר כאשר הדיונים בעניין התוכנית להקמת בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל חרגו מתחום האוטופיה המדינית והחלו לעסוק בבעיות ממשיות. הדיונים הפנימיים נערכו בעיקרם בחוגי התנועה הציונית בלונדון, שהיתה קרובה יותר מכול להשגת היעד. הדרישות והנימוקים הציוניים פורסמו בבריטניה בעיקר בעיתון *Palestine* - בטאונה של הוועדה הבריטית למען ארץ-ישראל (British Palestine Committee), שהיה למעשה שופרה של התנועה הציונית בבריטניה.¹⁶ עם חבריה של הוועדה הבריטית למען ארץ-ישראל נמנו הלורד רוברט ססיל, ויליאם אורמסבי-גור (לימים שר המושבות בממשלת בריטניה), חברי פרלמנט בריטים ואף הכתב הצבאי של העיתון רב ההשפעה *The Times*, הרברט סידבוטם, שהיה תומך נלהב של המעורבות הבריטית המסיבית במלחמה במזרח התיכון ותרם רבות לגיבוש התפיסה הטריטוריאלית בקרב המנהיגות הציונית. מטרתה המוצהרת של הוועדה היתה 'להשיב את תהילת העבר של העם היהודי על-ידי הקמת דומיניון בריטי חדש בארץ-ישראל'.¹⁷

12. G. Biger, 'Where was Palestine?', *Area* 13, 2 (1981), pp. 153-160.

13. ג' ביגר, 'הגישות השונות לגבי תיחומה של ארץ ישראל ערב קביעת גבולותיה הפוליטיים', בתוך: 'אבירים (עורך), *ארץ ישראל: מחקרים בידעת הארץ*, 17 (ספר א"י ברור), ירושלים תשמ"ד, עמ' 22-31.

14. ראה למשל: 'אריאל, *אטלס ארץ-ישראל לגבולותיה על-פי המקורות*, ירושלים 1988; 'יא טוקצ'ינסקי, *הארץ לגבולותיה*, ירושלים תש"ל.

15. ג' ביגר, 'תיחומה של ארץ ישראל בעיני אנשי העלייה הראשונה', *אופקים בגיאוגרפיה*, ו (תשמ"ב), עמ' 33-27.

16. העיתון הוצא לראשונה ב-1 בינואר 1917, והוסיף לצאת לאור עד שנת 1921.

17. על-פי ההצהרה שנכתבה בראש כל גיליון של העיתון.

בראשית שנת 1917 פורסמה בעיתון רשימה ללא שם המחבר, שכותרתה היתה 'גבולות ארץ-ישראל'.¹⁸ הרשימה ביטאה את השאיפה לקבוע גבולות אסטרטגיים וכלכליים למדינה היהודית שתקום בארץ-ישראל. מחברה המליץ לקבוע קו גבול צפוני שהיה 'הרצועה הצרה הנמשכת מצפון לחלק הדרומי של לבנון' (הצעה שפותחה במועד מאוחר יותר).¹⁹ בהסתמך על נימוקים אסטרטגיים הציע הכותב לקבוע את קו הגבול בבקעת הלבנון ובהר החרמון, זאת כדי למנוע פלישה אפשרית לארץ-ישראל מכיוון צפון. עמדה זו הסתמכה לא במעט על גישתו הבטחונית של החקלאי והפרדסן שמואל טולקובסקי. עוד בשנת 1915, בתשובה לבקשתו של הרי סאקר, מראשי התנועה הציונית בבריטניה, הכין טולקובסקי תזכיר ובו הציג את הצעתו לתיחום גבולות ארץ-ישראל שבתוכם תוקם המדינה היהודית. בהצעה זו,²⁰ שהתבססה על נימוקים בטחוניים, דרש קו גבול כולל לארץ-ישראל היהודית, שבצפון יהיה 'חמשת המילין הראשונים של נהר האוואלי (מצפון לעיר צידון, ג"ב) ומשם בקו ישר לכיוון דרום-מזרח עד לנקודת המפגש בין הר הלבנון להר החרמון'. עוד הציע טולקובסקי כי 'משם ימשיך קו הגבול לנקודת המפגש בין קו האורך E 36 וקו הרוחב N 30 33 [מצפון לעיירה סאסא, השוכנת בין קוניטרה לדמשק, ג"ב]', וכי בגזרה הצפון-מזרחית ימשיך הגבול מנקודה זו 'בקו ישר לכיוון דרום-דרום-מזרח, עד לעיירה בוסרה, על קו הרוחב N 30 32 [למרגלות הר הדרוזים]'. עליפי הצעה זו, הקו המזרחי של ארץ-ישראל ימשיך משם '[...] דרומה, במקביל לקו מסילת הברזל החג'זית ובמרחק של 10-20 מיל מזרחית ממנה [ובכך תיכלל המסילה בארץ-ישראל, ג"ב], עד לשקע אל ג'אפר הנמצא 20 מיל מזרחית לעיירה מעאן. משקע זה יפנה קו הגבול לכיוון דרום מערב עד להגיעו לעקבה'. באשר לגבול בדרום-מערב הציע טולקובסקי כי 'מנקודה במפרץ עקבה, כמה מיל דרומית מערבית ממל עקבה, יימשך קו הגבול לכיוון צפון מערב, לאורך קו הגבול הנוכחי עם מצרים'. בהצעה זו, שהיתה פרטית ובלתי רשמית, שורטטו לראשונה גבולות מוגדרים וברורים לארץ-ישראל. לימים זכו גבולות אלה - בתיקונים מסוימים - להיות 'הגבולות הרשמיים' שבהם צידדה התנועה הציונית כל אימת שנדרשה לנושא עתידה של ארץ-ישראל, וחותרמה של הצעה זו ניכר עד היום בתפיסתם של רבים באשר לגבולותיה האידאליים של מדינת ישראל.

בשונה מנימוקיו הבטחוניים של טולקובסקי, במאמרים אחרים שפורסמו בעיתון הוצגו נימוקים כלכליים לתיחום גבולות הארץ. היו שהציעו לכלול את השטח שממזרח לירדן בתחומי ארץ-ישראל, בנמקם את הצעתם בנימוקים מתחום התחבורה. נימוקים אלה התבססו על מיקומה של ארץ-ישראל על מפת המזרח התיכון. חוזה ארץ-ישראל היהודית שאפו להפוך את הארץ לגשר מעבר בין שלוש יבשות - אסיה, אירופה ואפריקה - ובין הים התיכון לאוקיינוס ההודי. כדי שתוכל למלא תפקיד זה נזקקה ארץ-ישראל לרשת מסועפת של כבישים ומסילות ברזל. משום כך, ומאחר שפרט למסילה החג'זית לא היו כל קשרי תחבורה בין

¹⁸ 'The Boundaries of Palestine', *Palestine*, 4 (15.2.1917).

¹⁹ שם, מאמר מיום 21.7.1919.

²⁰ תוכניתו פורסמה גם ב-*Palestine*, ברשימה מיום 1.12.1917.

הנמקות לתיחום בדיונים על גבולות ארץ־ישראל

השטח שממזרח לירדן לשטח שממערב לו (בשל שקע הערבה והירדן), סברו מנמקיה של הצעה זו כי חשוב לכלול את המסילה החג'זית בתחום ארץ־ישראל. זאת ועוד, כדי לקיים את הקשר בין הים התיכון לאוקיינוס ההודי היה על ריבוניה של ארץ־ישראל לשלוט הן בים התיכון - בנמלי חיפה ויפו - והן בחוף מפרץ עקבה, שאליו ניתן היה למשוך קו של מסילת ברזל מהמסילה החג'זית ובכך להקים קו תחבורה ישיר בין הים התיכון לים סוף. עוד סברו מנמקי הצעה זו כי העיירה בוסרה, שעל גבול המדבר הסורי, עשויה לשמש נקודת מוצא לטרמינל המדברי בדרך המחברת בין חוף הים התיכון למפרץ הפרסי. על־פי חזון זה אמורה היתה ארץ־ישראל להוות צומת בין־לאומי של מסילות ברזל, שיחבר בין המסילה האפריקנית המובילה מכף התקווה הטובה לקהיר ובין המסילה הבגדדית, הממשיכה להודו.²¹

במקביל לפרסומים ב־"Palestine", אם כי ללא כל קשר אליהם, פורסם בנייר־יוק בראשית שנת 1918 ספרם המשותף של יצחק בן־צבי ודוד בן־גוריון **ארץ ישראל**,²² ובו הוצגו, בין היתר, גבולות הארץ לפי השקפת המחברים. אלה האחרונים אמנם דגלו בגישת 'הגבולות הטבעיים', אך עם זאת הביעו את דעתם כי יש לתחם את גבולות הארץ מתוך שימת לב 'לאותם סימנים פסיים־טבעיים של ארץ ישראל וכן לתנאים תרבותיים, כלכליים ואתנוגרפיים של האוכלוסייה המתגוררת בה כיום'. גבולות הארץ הוצגו אפוא לא מתוך זיקה למשמעותם ההיסטורית המסורתית, אלא כגבולות המדינה היהודית העתידה לקום בארץ־ישראל. וכך כתבו מחברי הספר: 'ואולם, אם מבקשים אנו לקבוע את גבולות ארץ־ישראל של היום, בעיקר אם אנו רואים אותה לא רק כנחלת העבר היהודי אלא כארץ העתיד היהודי, ההתיישבות היהודית והבית הלאומי היהודי - אין אנו יכולים להביא בחשבון מלא את הגבולות האידיאליים המובטחים לנו על־פי המסורת [...] וכן לא נוכל לדבוק רק בגבולות היסטוריים שנשנתנו פעמים רבות ונתהוו על פי המקרה' (שם, עמ' 45 בתרגום העברי). בהתאם להשקפתם זו התוו המחברים את גבולות הארץ: במערב קבעו את הגבול לאורך חוף הים התיכון, מרפיח בגבול הטורקי־מצרי ועד שפך נהר קסמייה (החלק התחתון של נהר הליטני), בין קווי הרוחב $31^{\circ}20'$ ו־ $33^{\circ}20'$; בצפון קבעו את הגבול לאורך נהר קסמייה, בין צור לצידון, ולאורך פנייתו הצפונית, עד קו הרוחב הקרוב ל־ $33^{\circ}30'$, כשבעבר הירדן הוא חוצה את הסנג'קים של חורן ושל דמשק ליד נהר אל־עוג', הוא פּרֶפֶר המקראי. במזרח נקבע הגבול בערבה הסורית; הכותבים טענו כי לא ניתן להגדיר במדויק את גבולה המזרחי של ארץ־ישראל משום שמדבר סוריה אינו שממה חסרת תקווה בתכלית - כמו מדבר סהרה, למשל - אלא ערבה מיושבת פחות או יותר. עוד ציינו כי בימים קדומים היה המקום מפותח יפה וכי עתה משוטטים בו שבטי בדווים גדולים. ובאשר לגבול הדרומי - אותו קבעו המחברים לאורך הקו הנמשך באלכסון מרפיח ($31^{\circ}20'$) ועד מפרץ עקבה ($29^{\circ}30'$), ומעקבה עד מעאן, שבה עובר הגבול בין סנג'ק כרך ובין חג'ז.²³

21. מאמרים בעיתון *Palestine* מתאריכים 15.2.1917 ו־21.7.1917.

22. ד' בן־גוריון ו' בן־צבי, **ארץ־ישראל - אין פּעֶרְגָּאנְגֶּנְהֵיט און געגֶנְוואַרט**, ניריאק תרס"ח.

23. התרגום העברי לפי הספר **ארץ־ישראל בעבר ובהווה** (תרגם ד' ניב), ירושלים תש"ם, עמ' 46.

בהצעות שנסקרו לעיל, ובעיקר בזו הנוגעת לאמצעי התחבורה, שבה והתגלמה תפיסה שכבר באה לידי ביטוי בעבר - הן בחזונו של בנימין זאב הרצל, המוצג בספרו האוטופי אלטנוילנד²⁴, והן בחששם של הבריטים שהיווה את הרקע לפרוץ המשבר בין בריטניה לטורקיה ב־1906 - משבר שבעקבותיו נקבע קו הגבול בין רפיח לטאבה.²⁵ הבריטים חששו אז כי בכוונת הטורקים למשוך קו של מסילת ברזל מקו המסילה החג'זית לעקבה, בעידודם ובסיועם של הגרמנים, וכי בדרך זו יעבירו הטורקים כוחות צבאיים לים סוף בעקפם את תעלת סואץ, וינתקו את הנתיב החיוני שבין בריטניה להודו.

הצעות בנוגע לתיחומה של ארץ־ישראל העלו גם מנהיגים ציונים שישבו באותה עת בצדו השני של המתרס - בצד העות'מני־גרמני. הפעיל שבמנהיגים אלו היה ד"ר ארתור רופין, מנהל המשרד הארץ־ישראלי, שהוגלה בעת המלחמה לאיסטנבול. רופין - שהיה אזרח גרמני - ועמו נשיא ההסתדרות הציונית, אוטו ורבורג, וחברי ההנהלה הציונית ארתור הנטקה וריכרד ליכטהיים הכינו הצעה להצהרה מקבילה להצהרת בלפור, שבה דובר על הקמת וילאית (מחוז) יהודי בארץ־ישראל. רופין הכין הצעה מפורטת,⁶² ובה הוגדר קו גבול המתחיל בצפון בים התיכון - בראש הנקרה או בשפך הליטני - וממשיך משם מזרחה עד למעיינות הבניאס. מכאן אמור היה הגבול להמשיך בכיוון דרום־מזרח לנקודה שממערב למסילה החג'זית, ולהמשיך דרומה במקביל למסילה עד מפרץ עקבה. גם בהצעה זו ניכר הרצון להשיג שטחים למטרת פיתוח כלכלי. הוצאת המסילה החג'זית מתחומי השטח היהודי מובנת על רקע עמדתה של האימפריה העות'מנית - הגוף המדיני שבעבורו הוכנה ההצעה.

נראה אפוא כי לקראת סיום המלחמה ופתיחת ועידת השלום נתגבשה עמדה ציונית מאוחדת למדי בכל הנוגע לגבולותיה העתידיים של ארץ־ישראל היהודית. עמדה זו סוכמה בתזכיר שהכינה ימים ספורים לפני סיום המלחמה הוועדה המייעצת לענייני ארץ־ישראל, שבה היו חברים מרבית אנשי המנהיגות הציונית בבריטניה ובצרפת. וכך נאמר בתזכיר:²⁷

מנימוקים כלכליים וגאוגרפיים הוצע כי גבולות ארץ־ישראל יהיו בצפון - מנהר הליטני על שתי גדותיו, דרך הכפר בניאס, קרוב ומצפון למקורות הירדן עד לנקודה 33°45'. משם בכיוון דרום־מזרח עד לנקודה הנמצאת מדרום לטריטוריה של דמשק, קרוב וממערב למסילה החג'זית. במזרח - קו מקביל, קרוב וממערב למסילה החג'זית. בדרום - קו מנקודה הנמצאת בסמוך לעקבה ועד לאל־עריש. במערב - הים התיכון.

בשונה מן הרעיונות הקודמים, בהצעה זו הרחיבו חברי הוועדה את השטח הנדרש לכיוון דרום־מערב, בהכלילם בתוכו את כל החוף של צפון סיני עד לעיירה אל־עריש. מחברי

24. ת' הרצל, אלטנוילנד, ארץ עתיקה־חדשה (תרגום מגרמנית: ש' שניצר), חיפה 1961.

25. ספרות ענפה נכתבה בשנים האחרונות על פרשה זו. ראו: ג' ביגר, 'גבול הדרום של ארץ־ישראל בעת החדשה', בתוך: 'אבירים ואחרים (עורכים), אילת והערבה, ירושלים 1995, עמ' 376-368, וראו גם שם גם רשימה ביבליוגרפית בנושא.

26. מסמכי הלשכה המדינית של התנועה הציונית בקופנהגן, כרך 90 III, חלקים א, ב.

27. תזכיר התנועה הציונית מיום 6 בנובמבר 1918 והערות ויליאם אורמסבי־גור עליה, PRO FO 371/3385.

הנמקות לתיחום בדיונים על גבולות ארץ־ישראל

הטיוטה, שראו בה רק הצעה כוללנית, השכילו להציע כי את פרטי הגבול ואת מיקומו המדויק תקבע ועדת גבולות שיהיה בה נציג של 'הוועדה היהודית למען ארץ־ישראל'.

דיוני ועידת השלום והצגת העמדה הציונית הרשמית

מלחמת העולם הראשונה הגיעה לקצה ב־11 בנובמבר 1918. לנוכח ההרג הרב שגרמה מלחמה זו, ובהשפעתה של ארצות־הברית, ביקשו מנהיגי מעצמות ההסכמה המנצחות ליצור עולם חדש, שבו יימנעו סכסוכים בין־לאומיים כגון אלה שהביאו לפרוץ המלחמה. לשם כך נתכנסה בפריס ועידת השלום, שהחלה את דיוניה בראשית שנת 1919 במטרה להביא שלום כולל לעולם. באי הוועידה סברו כי אחד המכשולים העיקריים שהציב הסדר המדיני הישן בדרך לשלום היה שעבודם של עמים לעמים אחרים. לפיכך הסכימו כי יש לממש את 'עקרון ההגדרה העצמית', שאמור היה להעניק עצמאות לעמים היושבים במולדתם ולמנוע סיפוח שטחים בכוח באמצעות מלחמות ונצחונות צבאיים. לצורך כך הוקמה 'ועדת העשרה', שהורכבה מנציגי המעצמות המנצחות, ולפניה התייצבו נציגי כל העמים שביקשו עצמאות. גם לנציגי התנועה הציונית ניתנה אפשרות להתייצב לפני הוועדה, ובכך נעשתה מחווה יוצאת דופן מצד חבריה, שאפשרו לתנועה הציונית להציג להם את תביעותיו של העם היהודי אף שעם זה לא ישב בארץ־ישראל בעת דיוני הוועדה.

להנהלה הציונית היה ברור כי עליה להיעזר במומחים לענייני טריטוריה כדי להגדיר במדויק את תביעותיה ובעיקר כדי לנמקן. כבר ציינו לעיל את הצעתו של שמואל טולקובסקי, שנומקה בנימוקים בטחוניים. מומחה נוסף שבו נעזרה הוועדה היה האגרונום אהרן אהרנסון, מי שעמד בעבר בראשה של 'ניל"י', רשת הריגול היהודית שסייעה למודיעין הבריטי בזמן המלחמה. הצעתו של אהרנסון²⁸ נומקה בצורך כלכלי־חקלאי. הוא הציע להעתיק את קו הגבול צפונה, לנקודה מצפון לצידון, בשפך נהר הזהרני. במזרח הציע קו העובר במקביל למסילה החג'זית ומערב לה (בשונה מהצעתו של טולקובסקי), ובדרום־מערב שאף לקבוע את הקו כך שיעבור מעקבה ועד לקטיה שבחצי האי סיני, ממערב לאל־עריש. בנימוקיו טען אהרנסון כי על ארץ־ישראל היהודית לכלול בשטחה את כל המשאבים הכלכליים - הן החקלאיים והן התעשייתיים - שיידרשו לקליטתם של מרבית יהודי העולם בארץ. עוד טען כי בשל אקלימה הצחיח למחצה יש צורך בכמויות גדולות של מים, שרק בעזרתן ניתן יהיה לקיים יישוב צפוף על הקרקע - יישוב שיישא את עצמו. חקלאות השקיה ניתן היה לבסס רק על מקורות מים שופעים ואמינים, ואלה נמצאו רק בחלקה הצפוני של ארץ־ישראל. לכן, טען אהרנסון, יש לכלול בארץ־ישראל את כל מקורות הירדן, את חלקו התחתון של נהר הליטני, את הר החרמון ושלגיו, את נהר הירמוך ויובליו ואת נהר היבוק, הזורם לירדן ממזרח. עוד טען כי אזור הגלעד הוא האזור המיוער היחיד שממנו ניתן לספק חומר גלם לתעשיית העץ

28. תזכיר מיום 2.2.1919, אצ"מ Z 25052.

הנחוצה כל-כך לארץ. בעבר הירדן מזרחה, בצפון הנגב ובצפון סיני היו שטחים נרחבים בלתי מעובדים בגלל חוסר מים אך בעלי פוטנציאל התיישבותי, שהתאימו ליישובם של עולים רבים על הקרקע בלי לפגוע באוכלוסייה המקומית. אזורי החורן והגלעד היו מקורות התבואה הראשיים של ארץ-ישראל, ופיתוחם באמצעים מודרניים עשוי היה לשחרר את הארץ מתלות בייבוא חיטה - תלות שהוכחה כמסוכנת בעת המלחמה, כאשר ניתוק מקורות האספקה מדרום רוסיה ומרומניה גרם לרעב בארץ.

הצעות ונימוקים הגיעו גם ממקורות ציוניים אחרים. ועידת ציוני אמריקה ביקשה²⁹ להרחיב את הגבול בדרום כך שיכלול את כל מפרץ עקבה, אך לייצב גבול על נהר הליטני כדי לא לגרום לחיכוך עם הסורים. משלחת ציוני הולנד דרשה להרחיק את הגבול מזרחה, עד לשולי המדבר הסורי, כך שכל המסילה החג'זית תישאר בתחומי ארץ-ישראל, ולהרחיב את התחום הצפוני עד למבואות ביירות ודמשק. מנהיגי התנועה הציונית בבריטניה שאפו לקבוע קו דרומי הנמשך מעקבה לאל-עריש, בטענה שכל זמן שבריטניה שולטת בארץ-ישראל לא נשקפת כל סכנה לתעלת סואץ.

כל ההצעות והנימוקים שנסקרו לעיל, ובכללם תוצאות המשא-ומתן עם נציגי התנועה הלאומית הערבית,³⁰ התגבשו לכדי דרישה רשמית שהציגה התנועה הציונית לפני ועדת העשרה בראשית פברואר 1919. וכך תבעו נציגי התנועה:³¹

הגבול יתחיל בצפון, בנקודה בים התיכון, בסמוך ומדרום לצידון, וימשיך לאורך קו פרשת המים שלמרגלות הר החרמון עד לגשר אל-קארון [על נהר הליטני, בבקעת הלבנון, ג'ב]. משם יעבור קו הגבול לאל-בירה, לאורך קו ההפרדה בין אגני הנהרות אל-קורן ונהר טיאם. מכאן ימשיך הקו בכיוון דרום, לאורך הקו המפריד בין המורדות המזרחיים והמערביים של החרמון, עד לנקודה מערבית ובסמוך לעיירה בית ג'אן. משם, לכיוון מזרח, לאורך קו פרשת המים הצפונית של נהר מוג'ינה, קרוב ומערב למסילת הברזל החג'זית. במזרח - יימשך הקו בסמוך ומערב למסילת הברזל, עד למפרץ עקבה. בדרום - קו גבול שיוסכם עם השלטונות המצריים. במערב - הים התיכון.

הנימוקים המרכזיים שעליהם נסמכה תביעה זו היו נימוקים כלכליים-גאוגרפיים. התנועה הציונית דרשה קווי גבול שיבטיחו בסיס כלכלי לקיומה של מדינה מודרנית בארץ-ישראל. בדרישה הרשמית נאמר כי 'השטח הגאוגרפי של ארץ-ישראל צריך להיות גדול ככל האפשר, כדי שיוכל להכיל אוכלוסייה גדולה ותוססת, אשר תוכל ביתר קלות לשאת את העול של ממשל מודרני'. מיקומו של הגבול הצפוני נומק במילים אלה:

29. פרישוואסר-רענן (לעיל, הערה 4), עמ' 102.

30. ראו למשל המשרד הציוני בלונדון, כרך 56, מספר 127; תזכיר מיום 1.12.1918, אצ"מ; נוסח ההסכם בתיק 'שנת 1919', ארכיון וייצמן ברחובות; וכן ב-PRO, FO 608/98, 375/2/2.

31. התנועה הציונית בבלפור, 1.2.1919, PRO FO 371/4170. וראו גם ד' בן-גוריון, זכרונות, א, תל-אביב 1971, עמ' 164-165.

הנמקות לתיחום בדיונים על גבולות ארץ־ישראל

התפתחותה של ארץ־ישראל, כארץ סמי־ארידית, תלויה באפשרות לאספקת מים. לכן קיימת חשיבות עליונה לא רק לשליטה על כל מקורות המים המזינים כרגע את הארץ, אלא שתהיה אפשרות לשמור ולפקח עליהם במקורותיהם. החרמון הוא "אבי המים" האמיתי של ארץ־ישראל ואינו יכול להינתק ממנה ללא שייפגעו שורשיה הכלכליים של הארץ. החרמון זקוק לייעור ולפיתוח לפני שיוכל לשמש כמאגר המים של הארץ ולכן הוא חייב להיות כולו בשליטת אלה המעוניינים והמסוגלים ביותר להשתמש בו.

המנהיגות הציונית היתה ערה למשמעות הטריטוריאלית של תביעתה, ולכן, כדי לא לפגוע בתושבי האזור, נטען כי 'ארץ־ישראל תהיה מוכנה להסדרים בין־לאומיים שיבטיחו את זכויות התושבים החיים מדרום לנהר הליטני, כך שמי הנהר יבטיחו את פיתוחה של לבנון כמו של ארץ־ישראל'. באשר לבעיות הסחר נטען כי 'באותה המידה יהיה ניתן להקים נמל חופשי בעיר חיפה, נמלה של ארץ־ישראל בים התיכון [אף שזה טרם נבנה, ג"ב], כדי לאפשר תנועה חופשית לסחרה של לבנון ושל המדינה הערבית [שעמדה לקום ממזרח לבקע, ג"ב]'. הצעה זו הועלתה בהמשך להסכמות שהושגו בין מנהיגות התנועה הציונית לבין פיצל, בנו של השריף חוסין, שעמד בראש המשלחת הערבית לשיחות השלום. בנמקם את דרישתם לקבוע את קו הגבול המזרחי הרחק ממזרח לנהר הירדן טענו נציגי התנועה הציונית כי 'המישורים הפוריים ממזרח לירדן היו תמיד מאוחדים כלכלית ומדינית עם האזור שממערב לירדן ולכן יש לאפשר לארץ־ישראל (היהודית) ולמדינה הערבית העתידה שימוש חופשי במסילת הברזל החג'וזית לתועלת הכלכלית של שתי המדינות. פיתוח חקלאי אינטנסיבי של החורן ועבר הירדן מביא בהכרח לצורך של ארץ־ישראל במוצא לים סוף, מוצא שיאפשר הקמתם של נמלים טובים במפרץ עקבה'. עוד טענו, בהתאם לתפיסתם הכלכלית־מדינית, כי 'הנמלים שיוקמו במפרץ עקבה חייבים להיות נמלים חופשיים, דרכם יועבר כל מסחר האזור'. ובאשר לגבול הדרומי עם מצרים – בניגוד לדיון המנומק בנושא הגבולות בצפון ובמזרח, בעניין זה לא הוצג כל נימוק. נאמר רק כי הגבול 'ייקבע בהסכם עם הממשלה המצרית', וניסוח זה לא הצריך בשלב זה כל טיעון מפורט.

תיחום הגבולות שתואר לעיל עמד במרכז התביעה הציונית לטריטוריה היעודה של ארץ־ישראל, ומתביעה זו לא נסוגה התנועה במשך כל תקופת הדיונים בנושא גבולות הארץ. כל שלא הושג בתהליך זה נראה לימים כאילו 'הוצא' ו'נקרע' מארץ־ישראל ומהעולם היהודי. זאת היתה הדרך שבה נתפסה הוצאתם של החרמון ושל 'הגליל הלבנוני' (השטח שבין קו הגבול הבין־לאומי לנהר הליטני) מתחומי ארץ־ישראל המנדטורית, וכך נולד המושג 'קריעתה של עבר הירדן מתחומי ארץ־ישראל'. מטבעות לשון אלו הפכו זה כבר למושגים שגורים בכתביה ההיסטורית של ארץ־ישראל,³² אף שלמעשה, באופן רשמי, מעולם לא היה בכונתה של בריטניה להעמיד את השטח שממזרח לירדן לרשות התנועה הציונית. גם חבר הלאומים, שמסר את המנדט על ארץ־ישראל לבריטניה, לא תיחם את הארץ וכלל לא קבע כי ארץ־

32. ראו: מ' נאור וד' גלעד, 'ארץ־ישראל במאה העשרים, תל־אביב 1990, עמוד 116.

ישראל תשתרע עד הפרת. נקבע רק כי בריטניה תקבל את המנדט על ארץ-ישראל ועל מסופוטמיה, והיא שתקבע היכן יעבור הגבול בין שתי הרשויות הטריטוריאליות הללו.

סיכום

תהליך תיחום גבולותיה של ארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה היה תהליך ארוך ומסובך, ובמהלכו העלתה התנועה הציונית נימוקים שונים בנסותה לשכנע את מקבלי ההחלטות בצדקת תפיסתה. ואולם, בין כל הצעותיה לתיחום גבולות הארץ מעולם לא דנה התנועה בכל הצעה לבסס את התיחום על תביעה היסטורית³³ או על קווי גבול הלכתיים. גישה זו לא נבעה מאי-הכרה בעברה של הארץ, שהרי עבר זה היה הבסיס העיקרי לעצם הדרישה להקים בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל. היא גם לא נבעה מהרצון להתרחק ממורשת ישראל. לעוסקים במלאכה היה ברור כי כל דרישה המסתמכת על גבולות היסטוריים עלולה להיתקל בדרישה היסטורית של תובע אחר. זאת ועוד, דרישה לחזור לתקופה אחת היתה מוציאה מתחומי הארץ העתידיים שטחים שנראו חיוניים. בימי דוד ושלמה, למשל, לא נכללה בתחומי ממלכות ישראל שפלת החוף הצפונית, המשתרעת מחיפה צפונה, ובתקופת בית חשמונאים לא נכלל הנגב בתחומי הארץ. גם הגבולות ההלכתיים ('גבול עולי בבל', שתחם את גבול המצוות התלויות בארץ) הוציאו מתחומי הארץ אזורים חשובים, כמו שפלת החוף המשתרעת מאשקלון ודרומה, הנגב, הערבה ועבר הירדן. מסיבה זו נמנעו מגישי ההצעה לבסס את בקשתם על תיחומי העבר.

גם המציאות הגאוגרפית של היישוב היהודי בארץ-ישראל בשנת 1919 לא שימשה נימוק לתיחום בדרישתה של התנועה הציונית. בסוף מלחמת העולם הראשונה מנה היישוב היהודי בארץ כ-55 אלף איש. אמנם היישוב היה פרוש על פני שטח נרחב - ממטולה בצפון ועד באר טוביה בדרום - אך גם שטחים אלו, שהיו רק מעט מזער מכלל השטחים שדרשה התנועה הציונית, לא היו 'מכוסים' ביישובים יהודיים אלה רק 'מנוקדים' ביישובים בודדים כאלה. לכן, הנימוק המרכזי לקביעתם של גבולות באירופה בעת ההיא לא יכול היה לשמש את המנהיגות הציונית בבואה לדרוש גבולות נרחבים לארץ-ישראל.

התנועה הציונית ביססה את תביעתה לתיחום גבולות הארץ מעט מאד על נימוקים בטחוניים (נימוקיו של טולקובסקי), ובעיקר על נימוקים כלכליים שנגעו לעתיד הארץ - נימוקים מבית מדרשו של אהרן אהרונסון ושל אחרים שטענו כמוהו. הגישה הציונית, שהועידה את ארץ-ישראל להיות המקום שאליו יתקבצו מרבית יהודי העולם, ראתה לנכון להכין להם מרחב מחיה לעתיד. מרחב זה נתפס בעיני התנועה הציונית כיחידה גאוגרפית תפקודית - פוליטית וכלכלית - שהיתה אמורה להעמיד שטח ומקורות קיום מספקים לרשותה של אוכלוסייה יהודית גדולה - כמה מיליוני יהודים שאמורים היו להגיע ארצה. הדרישה הציונית היתה אפוא

33. שהעלה למשל חיים מרגליות קלוורסקי. ראו תזכירו מיום 26.7.1919, אצ"מ Z/4/25007.

הנמקות לתיחום בדיונים על גבולות ארץ־ישראל

לתחם את ארץ־ישראל בקווי גבול ברורים ומוגדרים, שהוצעו על־סמך היכרות טובה עם השטח. הנימוקים הבטחוניים־אסטרטגיים והנימוקים ההיסטוריים־רומנטיים, שניסו לכוון את תפארת העבר או לבסס קווי גבול על צורך בטחוני, לא הוצגו למקבלי ההחלטות. אירועים היסטוריים בני התקופה, כמו מאורעות תל־חי ונפילת יוסף טרומפלדור, הוזכרו רק מאוחר יותר ובעיקר בפורומים פנימיים, לצורכי גיוס הכוח העצמי, אך מעולם, עד להקמתה של מדינת ישראל, לא הועלו כנימוקים לתיחום קווי גבול בפניהם של מקבלי ההחלטות שלא השתייכו לתנועה הציונית ולעולם היהודי.

נראה אפוא כי בראשית הדרך עמדו בראש מעייניה של התנועה הציונית הראייה הכלכלית־גאוגרפית וצורכי העתיד, לנוכח שאיפתה להגיע לשיתוף פעולה גאוגרפי־כלכלי מרבי עם שכנותיה בצפון, במזרח ובדרום. אמנם היו שהעלו גם נימוקים מתחומים אחרים, אך בתקופה ראשונית זו הושם הדגש בעתידן הכלכלי של הארץ ושל המדינה היהודית העתידה להיווסד בה. מאוחר יותר, משהשתנה המצאי היישובי ובעיות בטחוניות חדשות התעוררו, נשתנו גם הגישות ונוסחו דרישות לתיחום שכמותן נשמעות גם כיום.